

Ι Σ Π Α Ν Ι Α

«Κύριε! ὁ ἐκ τυπικοῦ καθήκοντος προσερχόμενος ἐνώπιόν σας καὶ τιθέμενος ὑπὸ τὰς διαταγὰς σας, εἶνε ὁ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς καθολικῆς ψήφου ἐκλεχθεὶς δήμαρχος Σαραγώσσης, καὶ οὐχὶ ἡ ταπεινὴ μου προσωπικότης καὶ ὁ πλήρης δημοκρατικῶν πεποιθήσεων ἄνθρωπος. Μέλlete νὰ εἰσέλθετε εἰς πόλιν, ἡ ὁποία, ἔμπλεως ἤδη δόξης, φέρει τὸν ἀναφαίρετον τίτλον τῆς ἠρωϊκῆς, εἰς πόλιν ἡ ὁποία, ὅτε εἶδε τὴν ἐθνικὴν αὐτῆς ἀκεραιότητα δεακινδυνεύουσαν, μετεβλήθη εἰς νέαν Νουμαντίαν, εἰς πόλιν ἡ ὁποία ἐξηντέλισε τὰ ναπολεόντεια στρατεύματα διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν θριάμβων.

Ἡ Σαραγώσση ὑπῆρξεν ὁ πρόσκοπος τῆς ἐλευθερίας. Οὐδεμία κυβέρνησις τῆ ἐφάνη ποτὲ ἀρκετὰ φιλελευθέρᾳ. . . Εἰς τὰ στήθη οὐδενὸς ἐκ τῶν τέκνων τῆς ἐνεφώλευσέ ποτε ἡ προδοσία. . . Εἰσέλθετε λοιπὸν εἰς Σαραγώσσαν. Ἐὰν δὲν ἔχετε θάρρος, οὔτε θὰ λάβετε ἀνάγκην αὐτοῦ, διότι τὰ τέκνα τῆς ἀείποτε ἠρωϊκῆς μητρὸς εἶνε μετὰ παρησίας ἀνδρεῖα καὶ ἀνίκανα νὰ μετέλθωσι προδοσίαν. Δὲν ὑπάρχει ἀσπίς, οὔτε στρατὸς γενναϊότερος, ὅπως ὑπερασπίσῃ κατὰ τὰς στιγμὰς ταύτας τὸ πρόσωπόν σας ἢ ἡ χρηστότης τῶν ἀπογόνων τοῦ Παλαφῶξ, καθόσον καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ των εὐρίσκουσιν ὑπὸ τὰς στέγας αὐτῶν ἱερὸν ἄσυλον. Σκέφθητε καὶ μελετήσατε καλῶς, ὅτι ἐὰν ἀκολουθήσετε σταθερῶς τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἐὰν κατορθώσετε νὰ τηρηθῶσι παρὰ πάντων οἱ νόμοι τῆς αὐστηροτέρας ἠθικῆς, ἐὰν προστατεύσετε τὸν παραγωγόν, ὅστις μέχρι τοῦδε δίδει τόσον πολὺ καὶ λαμβάνει τόσον ὀλίγον, ἐὰν ὑποστηρίξετε τὴν ἀλήθειαν τῆς ψήφου, ἐὰν ἡ Σαραγώσση καὶ ἡ Ἰσπανία θὰ σὰς ὀφείλωσι μίαν ἡμέραν τὴν πλήρωσιν τῶν ἱερῶν πόθων τῆς πλειονότητος τοῦ μεγάλου τούτου λαοῦ, τὸν ὅποιον ἔρχεσθε νὰ γνωρίσετε, τότε, ἴσως, θὰ σὰς περικοσμήσῃ λαμπρότερος τίτλος ἢ ἐκεῖνος τοῦ βασιλέως. Θὰ εἴσθε ὁ πρῶτος πολίτης τοῦ ἔθνους, καὶ ὁ μᾶλλον ἀγαπητὸς ἐν Σαραγώσση καὶ ἡ Ἰσπανικὴ Δημοκρατία θὰ σὰς ὀφείλῃ τὴν πλήρη εὐτυχίαν τῆς».

Εἰς τὸν λόγον τοῦτον, οὐτινος τὸ συμπέρασμα ἦτο : — Δὲν σὲ ἀναγνωρίζομεν ὡς βασιλέα, σοὺ ἐπιτρέπομεν ὅμως νὰ ἔλθῃς εἰς τὴν πόλιν μας, χωρὶς φόβον ὅτι θὰ σὲ φονεύσωμεν, διότι οἱ ἥρωες δὲν φονεύουν διὰ προδοσίας, καὶ ἐὰν εἴσαι καλὸς καὶ μὲς ὑπηρετήσης εὐόρκως, ἴσως συναινέσωμεν νὰ σὲ ἀνεχθῶμεν ὡς πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας, ὁ βασιλεὺς ἀπήντησε δι' ἐνὸς γλυκυπέκρου μειδιάματος, ὅπερ ἐσήμαινε : — Μεγάλῃ ἡ καλοσύνη σας! — καὶ ἔσφιγξε τὴν χεῖρα τοῦ δημάρχου, πρὸς μεγάλην ἐκπληξιν πάντων τῶν παρισταμένων. Μεθ' ὃ ἵππευσε καὶ εἰσῆλθεν εἰς Σαραγώσσαν.

Ὁ λαὸς, ὡς λέγουσι, τὸν ὑπεδέχθη γηθοσύνως, πολλαὶ δὲ κυρίαὶ ἔρριπτον ἐκ τῶν ἐξωστῶν κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ στίχου. στεφάνους ἐξ ἀνθέων καὶ περιστερὰς. Εἰς τινὰ μέρη οἱ συνοδεύοντες αὐτὸν στρατηγοὶ Κορδόβας καὶ Ρώσελ ἠναγκάσθησαν, διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἵππων, νὰ ἀραιώσωσι τὸ πλῆθος, ὅπως διανοιξῶσιν αὐτῷ δίοδον.

Ἐνῶ εἰσῆρχετο εἰς τὴν ὁδὸν Κόζο, γυνὴ τις ἐκ τοῦ λαοῦ ἐπροχώρησεν ὅπως τῷ ἐγχειρίσῃ ἀναφορὰν. Ὁ βασιλεὺς, ὅστις εἶχεν ἤδη ἀντιπαρέλθει, ἐνόησε τοῦτο, ἐστράφη ὀπίσω καὶ τὴν ἔλαβε.

Μετ' ὀλίγον προσῆλθεν ἐνώπιόν του εἰς ἀνθρακεὺς καὶ τῷ ἔτεινε τὴν καταμαυρισμένην χεῖρά του. Ὁ βασιλεὺς τὴν ἔσφιγγεν.

Ἐν τῇ πλατείᾳ τῆς Ἀγίας Ἐγκράτσιας ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ ὀμίλου πολυτελῶς μετημφισμέων εἰς νάνους καὶ γίγαντας, οἵτινες τὸν ἐχαιρέτισαν διὰ τινῶν ἀρχαίων ἐθνικῶν χορῶν, ἐν μέσῳ τῶν φρενητιῶδων ζητωκραυγῶν τοῦ πλῆθους.

Οὕτω διέσχισεν ὄλην τὴν πόλιν.

Τὴν ἐπιούσαν ἐπεσκέφθη τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τοῦ Pilar, τὰ νοσοκομεῖα, τὰς φυλακὰς, τὸ θέατρον τῶν ταυρομαχιῶν, παντοῦ δὲ τὸν ὑπεδέχοντο μετ' ἐνθουσιασμοῦ πᾶν ἄλλο ἐμφαίνοντος ἢ μίσος κατὰ τῆς μοναρχίας, πρὸς ἐνδόμυχον θλιψιν τοῦ συνοδεύοντος αὐτὸν δημάρχου, οὐτινος ἡ ἐπιθυμία ἦτο ὅπως ὁ λαὸς τῆς Σαραγώσσης περιωρίζετο εἰς τὴν τήρησιν τῆς ἑκτῆς ἐντολῆς — «οὐ φονεύσης» — ἐπικυρῶν οὕτω τὰς μετριόφρονας διαβεβαιώσεις του.

Ἐνθουσιῶδους ὑποδοχῆς ἔτυχεν ἐπίσης ὁ βασιλεὺς κατὰ τὴν ἀπὸ Σαραγώσσης εἰς Λουκρόνιον μετάβασιν του. Ἐν Λουκρόνιῳ, ἐν μέσῳ ἀναριθμήτου πλῆθους χωρικῶν, ἐθνοφυλάκων, γυναικῶν, παιδίων, εἶδε κατὰ πρῶτον τὸν σεβάσιμον στρατηγὸν Ἐσπαρτέρου. Ὅταν εἶδον ἀλλήλους, ἔτρεξεν ὁ εἰς πρὸς τὸν ἄλλον. Ὁ στρατηγὸς ἐζήτησε τὴν χεῖρα τοῦ βασιλέως, ὁ βασιλεὺς τῷ ἤνοιξε τὰς ἀγκάλας. Τὸ πλῆθος ἐξερράγη εἰς χαρμωσύνους ζητωκραυγὰς.

— Μεγαλειότατε, εἶπεν ὁ ἐνδοξὸς στρατιώτης μετὰ φωνῆς συγκεκινημένης, ὁ λαὸς σὰς ὑποδέχεται μετὰ πατριωτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, διότι διαβλέπει ἐν τῷ νεαρῷ αὐτοῦ Μονάρχη τὸ ἀσφαλέστερον στήριγμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας, εἶνε δὲ βέβαιος ὅτι ἐὰν οἱ ἐχθροὶ τῆς εὐδαιμονίας ἡμῶν ἤθελον ἀποπειραθῆναι νὰ διαταράξωσιν αὐτήν, ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν πιστῶν ὑπηκόων του θὰ πατάξῃ καὶ θὰ κατατροπώσῃ αὐτούς. Ἡ φθίνουσα ὀσημέραι ὑγεία μου δὲν μοὶ ἐπέτρεψε νὰ ἔλθω εἰς Μαδρίτην νὰ συγχαρῶ τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα καὶ τὴν σεπτὴν Ἀνασσαν ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει ὑμῶν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἁγίου Φερδινάνδου. Σήμερον πράττω τοῦτο καὶ ἐπαναλαμβάνω ἅπαξ ἔτι ὅτι θὰ ὑπηρετήσω πιστῶς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα ὡς βασιλέα τῆς Ἰσπανίας, ἐκλεχθέντα ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς βουλήσεως. Μεγαλειότατε, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἔχω πτωχικὸν οἶκον. Σὰς τὸν προσφέρω καὶ σὰς παρακαλῶ νὰ τιμήσετε αὐτὸν διὰ τῆς παρουσίας σας.

Διὰ τῶν ἀπλῶν τούτων λόγων προσηγορεύθη ὁ νέος βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ γεροντοτέρου, ἀγαπητοτέρου καὶ ἐνδοξοτέρου τῶν ὑπηκόων του. Αἰσιος οἰωνός, πρὸς τὸν ὅποιον ὅμως τὰ συμβάντα κακῶς ἀνταπεκρίθησαν!

Περὶ τὸ μεσονύκτιον μετέβην εἰς τι θέατρον μετρίου μεγέθους, κείμενον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κόζο καὶ ὀλίγον ἀπέχον τῆς πλατείας τοῦ Συντάγματος, ἐνθα ἐδίδετο χορὸς μετημφισμένων. Οἱ μετημφισμένοι ἦσαν ὀλίγοι καὶ πτωχοί, ὑπῆρχεν ὅμως κατ' ἀντιθεσιν ἀπειρον πλῆθος, οὐτινος ἰκανὸν μέρος ἐχόρευε μανιωδῶς.

Ἐὰν δὲν ἐπληττον τὴν ἀκοήν μου ἤχοι ξένης γλώσσης, θὰ ἐνόμιζον ὅτι παρευρισκόμην εἰς χορὸν ἐντὸς ἰταλικοῦ θεάτρου. Καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ πρόσωπα μοὶ ἐφαίνοντο ὡς νὰ μοὶ ἦσαν γνωστά. Ἐπειτα ἡ αὐτὴ σύγχυσις, ἡ αὐτὴ οἰκειότης περὶ τὴν ἔκφρασιν καὶ τὰς κινήσεις, ἡ αὐτὴ ἐλευθερία τοῦ νὰ μεταβάλλωσι τὸν χορὸν εἰς ταραχῶδη καὶ φρενητιῶδη πηδήματα.

Ἐκ τῶν ἑκατὸν χορευτικῶν ζευγῶν, τῶν διελθόντων

ἔμπροσθέν μου, ἐν μόνον ἐνετυπώθη εἰς τὴν μνήμην μου. Εἰς νεανίας, εἰκοσαέτης περίπου, ὑψηλός, εὐμελής, λευκός μετ' ἐπιπέδους μαύρους ὀφθαλμούς καὶ μία νεανία τῆς αὐτῆς ἡλικίας, μελαγχροινὴ ὡς κόρη τῆς Ἀνδαλουσίας, ἀμφοτέρωθεν ὠρατοὶ καὶ ἀγέωχοι, φέροντες τὴν ἀρχαίαν ἀραγωνικὴν περιβολὴν, ἐνηγκαλισμένοι σφιγκτὰ σφιγκτὰ, μετὰ πρόσωπα τὸ ἐν πλησίον τοῦ ἄλλου, ὡς εἰ ὁ εἰς ἤθελε νὰ ἀναπνεύσῃ τὴν ἀναπνοὴν τοῦ ἄλλου, ἐρυθροὶ ὡς δύο ρόδα καὶ ἀστράπτοντες ἐκ χαρᾶς. Διέσχίζον τὸ πλῆθος, ρίπτοντες περίξ ὑπεροπτικὸν βλέμμα, χίλιοι δὲ ὀφθαλμοὶ τοὺς παρηκολούθουν καὶ ἠκούστο ὑπόκωφος ψιθυρισμὸς θαυμασμοῦ καὶ φθόνου.

Ἐξερχόμενος τοῦ θεάτρου, ἔστην πρὸς στιγμὴν εἰς τὴν θύραν ἵνα τοὺς ἴδω καὶ πάλιν διερχομένους, καὶ ἀκολούθως ἐπέστρεψα εἰς τὸ ξενοδοχεῖον μόνος καὶ μελαγχολικός.

Τὴν πρωτὴν τῆς ἐπιούσης ἀνεχώρησα εἰς τὴν Παλαιὰν Καστιλίαν.

Γ

ΒΟΥΡΓΟΣ

Ἴνα μεταβῆ τις ἐκ Σαραγώσσης εἰς Βούργον, πρωτεύουσαν τῆς Παλαιᾶς Καστιλίας, ἀνέρχεται ὀλόκληρον τὴν μεγάλην κοιλάδα τοῦ Ἰβήρος, διασχίζων μέρος τῆς Ἀραγώνος καὶ μέρος τῆς Ναβάρρας, μέχρι τῆς πόλεως Μιράνδης, κειμένης ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς Γαλλίας, ἣτις διέρχεται διὰ τοῦ Ἁγίου Σεβαστιανοῦ καὶ τῆς Βαυόνης.

Ὁ τόπος εἶνε πλήρης ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, ἐρείπιων, μνημείων, ἐνδόξων ὀνομάτων. Πᾶν χωρίον ἐνθυμίζει μίαν μάχην, πᾶσα ἐπαρχία ἓνα πόλεμον.

Ἐν Τουδέλη οἱ Γάλλοι ἐνίκησαν τὸν στρατηγὸν Καστιάνον. Ἐν Καλαχώρρα ὁ Σερτόριος ἀπέκρουσε τὸν Πομπήιον. Ἐν Ναυαρρέτη ὁ Ἐρρίκος Τρανσταμάρε ἠττήθη ὑπὸ Πέτρου τοῦ Σκληροῦ.

Ἐν Ἀγογκίλλφ σώζονται τὰ ἴχνη τῆς πόλεως Ἐγώνος, ἐν Ἀλκανάδρη τὰ ἐρείπια ρωμαϊκοῦ τινὸς ὕδραγωγείου καὶ ἐν Λουκρονίφ τὰ λείψανα ἀραβικῆς γεφύρας.

Ὁ νοῦς ὑρίσταται κόπως ἀνατρέχων εἰς ἀναμνήσεις τῶν αἰώνων καὶ τῶν λαῶν καὶ μετὰ τοῦ νοῦ κούραζεται καὶ ὁ ὀφθαλμὸς.

Ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἡ ἐξοχικὴ ὄψις μεταβάλλεται. Παρὰ τὴν Σαραγώσσαν ὑπάρχουσιν ἀγροὶ χλοεροί, μετὰ οἰκιῶν ἀγροτικῶν καὶ δρομίσκων ὀφιοείδων, μέσφ τῶν ὁποίων βλέπει τις χωρικούς τετυλιγμένους διὰ τῶν ποικιλοχρόμων αὐτῶν σαλίων, ὄνους, ἀμάξια φορτηγὰ.

[Ἐπταί συνέχεια].

Π. Α. ΒΑΛΒΗΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΑΚΙΑ

7

Ἀγαπητέ μου,

Σοῦ στέλνω τ' Ἀμάραντα τοῦ Δροσίνης. Ἡ αἰτησίς σου με εὐχαρίστησε γιὰ τὴν δέξινά σου νὰ σοῦ πῶ λίγα λόγια καὶ γι' αὐτὰ. Εἶνε βέβαια ἡ περὶ καλῆ συλλογῆς ἀπ' ὅσες τύπωσε ὡς τότε ὁ Δροσίνης καὶ σημειώνει μὴ μεγάλη καὶ ὀλοφάνερη πρόοδος στὸ δαφνόστροφο δρόμο τοῦ ποιητῆ. Μὴ κείνο ποῦ παρατήρησα μετὰ ἰδιαίτερη χαρὰ στὰ Ἀμάραντα εἶνε ἡ ἀπολευτέρωση τῆς Τέχνης ἀπ' τὸ βαρὺ ζυγὸ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ τῆς τοπικῆς χροιάς. Νὰ σημεῖο βέβαιον γιὰ μένα προκοπῆς. Τὸ βιβλίον σου τὰ ἔχει καὶ τὰ δύο, μὰ ὅσο πρέπει ἐν ᾧ σὲ παλαιότερά του

βιβλία ἡ ἐπίδραση τῶν κακῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ κακοῦ παραδείγματος, ἔβλαψεν κάπως τὴν Τέχνην σου.

Ἔτσι μοῦ φαίνεται. Σὲ κάθε φιλολογικὸν ἔργο βέβαια ἡ τοπικὴ χροιά εἶνε στοιχεῖο ἀπαραίτητο δὲν εἶνε τότε καιρὸς νὰ σοῦ λέω πῶς καὶ τί, φθάνει πῶς τὸ παραδέχομαι. Μὰ οἱ δικοὶ μας ἐπαραξήγησαν ἢ ἐπαραξήλωσαν τὸ πρᾶγμα εἰς ἓναν τέτοιο βαθμὸν, ποῦ ἐπίστεψαν τὴν τοπικὴν χροιά γιὰ τὸ Α καὶ Ω τῆς τέχνης τους. Ἐβλεπες τὰ δράματά τους καὶ ἦταν αἰώνια μὴ ὑπερβολικὴ καὶ παραλλαγμένη ἱστορία τῆς κλεφτουρίας· τὰ διηγήματά τους ἀπλῆς λαογραφίαι ἢ ὁδοιπορικῆς σημειώσεις, τὰ ποιήματά τους ὅλα λόγοι πατριωτικοὶ στὴν 25 Μαρτίου. Ὁ ρωμῆος εἶνε πάντα λογᾶς· καὶ ὅταν γράφῃ δὲν ἀφίνει ποτὲ τὴν περίστασιν νὰ δείξῃ τὸν πολὺ καὶ ἀκαρπο πατριωτισμὸν του. Αὐτὸ ἓνα· ἔπειτα ἡ παντοτεινὴ ἔλληψις καθὲ ἀισθητικῆς μόρφωσης, ἡ ἀγνοία τῶν στοιχείων τῆς ἐπιστήμης καὶ τὸ κακὸν παράδειγμα τῶν μηδενικῶν, ποῦ στὸν τόπον μας περνοῦσαν τόσον καιρὸ γιὰ κεφάλια, ἔφεραν τὰ ἐλεεινὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ἡ φιλολογία μας βρωμᾶ ἀπὸ σωβινισμό, ὅπως ἓνα πτώμα ἀπὸ μυρωδικὰ. Ἡ προσποίηση καὶ ἡ προσπάθεια τίποτα δὲν κάνουν! πρέπει ν' ἀφίνεται τὸ πρᾶγμα στὸ φυσικὸν του καὶ ἂν ἤμαστε τόντις ρωμῆοι— ἀξιοὶ γιὰ δικὸν μας ὄνομα καὶ δικὸν μας ἔθνος— μὴ φοβᾶστε καὶ θὰ μυρίσῃ μονάχου τοῦ ἀπὸ ρωμηοσύνης!

Πολλοὶ ἀκόμα ἔχουν τὴν ἰδέαν πῶς φτάνει νὰ ἦνε ἓνα ἔργο ἐθνικὸν γιὰ νὰ ἦνε ἔργο· ἐν ᾧ, ἐξ ἐναντίας, ἡ ἐπιστήμη μας διδάσκει πῶς φτάνει νὰ ἦνε ἔργο, γιὰ νὰ ἦνε ἐθνικόν. Ἡ τοπικὴ χροιά εἶνε χρειαζομένη· μὰ πολὺ λεπτὴ καὶ γλυκεῖα ὅπως πρέπει εἰς ἓνα καλλιτέχνημα, γιὰ τὴν ὅπως τὴ μεταχειρίζονται οἱ περισσώτεροι τότε, μοιάζει μετὰ τὸ πρόστυχο χρῶμα ποῦ βάζουν στῆς χονδροζωγραφίαις τῶν τοίχων τους οἱ ταβερνιάριδες.

Αὐτὸ ὁ Δροσίνης τὸ κατάλαβε περισσώτερον ἀπὸ καθὲ ἄλλον. Τὴν πάλιν τοῦ τὴν ἔβλεπ' ἀπὸ πολὺν καιρὸν. Στὸ τελευταῖόν του βιβλίον ἡ Τέχνη βγήκε νικητρία. Διάβασε τὰ Προῖνά του Ὀνειρά νὰ ἴδῃς· καὶ πῆς μου ἂν σε μέλη τι εἶνε οἱ Ἀντίλαοί του, ρομέτικοὶ ἢ τούρτικοὶ ἀντίλαοι.

Γιὰ τ' Ἀμάραντα ἤθελα νὰ σοῦ γράψω περισσώτερα. Μὰ φοβᾶμαι μήπως τὸ γραμματάκι μου γίνῃ ἔτσι γράμμα.

ὁ φίλος σου

ΚΡΥΦΟΣ

8.

Ἀγαπητέ μου,

Ὁ Βάλτερ Σκῶτ εἶνε τοῦ μυθιστορήματος, ποῦ εἶνε σωστὴ αὐτοβιογραφία τοῦ συγγραφέα, λέει γιὰ τὸν ἥρωά του, δηλαδὴ γιὰ τὸν ἑαυτὸν του, πῶς ἐγένετο πολυμαθὴς γιὰ τὴν... δὲν εἶχε τὰ μέσα ν' ἀγοράζῃ πολλὰ βιβλία. «Ἐνῶς ἀπ' τοὺς λόγους—γράφει—ποῦ στὴν τελευταία κοινωνικὴ Τάξιν βρίσκει κανεὶς συχνὰ παραδείγματα πολυμαθείας, εἶνε τὸ πῶς ὁ φτωχὸς φιλαναγνώστης, μὴ ἔχωντας παρὰ λίγα βιβλία γιὰ νὰ ικανοποιῇ τὴν ὄρεξίν του, βρίσκειται ἀναγκασμένος νὰ γράφῃ καλὰ στὴ μνήμη του αὐτὰ ποῦ ἔχει, πρὶν μπορέσῃ νὰποχτήσῃ ἄλλα.»

Ὁ Ἐρθερτ Σπένσερ γιὰ νὰποδείξῃ στὴν Κοινωνιολογίαν τὴν πρότασιν πῶς «τὰποτελέσματα δὲν εἶνε πάντα ἀνάλογα μετὰ τὰ μέσα ποῦ μεταχειρίζεται κανεὶς,» μετὰ τὰ πολλὰ παραδείγματα φέρνει μετὰ ἄλλα λόγια καὶ τὴν ἴδιαν γνώμην τοῦ συμπατριώτη του μυθιστοριογράφου. «Ὅλοι εἶνε σύμφωνοι—λέγει ὁ μεγάλος φιλόσοφος—πῶς οἱ περὶ ἔξοχου σήμερον σὲ μάθησι καὶ εὐφυΐαν, εἶνε τὸ περισσώτερον ἀπὸ κείνους ποῦ ἀπάντησαν τῆς μεγαλήτερας δυσκολίας γιὰ νὰποχτήσουν βιβλία.»

Τί περίεργον αὐτὸ κοινωνικὸν φαινόμενον, ὅπως τὸ παρατηρεῖ ὁ ἓνας καὶ ὅπως τὸ ἐξηγεῖ ὁ ἄλλος, μπορεῖ νὰ μας